

*Любов
Дротянко*

ЗМІНА ВИМІРІВ РАЦІОНАЛЬНОСТІ: КОНТЕКСТ ПОСТСУЧАСНОСТІ

*Лях В.В., Пазенок В.С., Любимий Я.В., Рай-
да К.Ю., Йосипенко О.М., Куплін В.М., Сит-
ніченко Л.А., Соболев О.М. Філософські дис-
курси раціональності*

К., 2010. — 429 с.

Тема пошуку сучасних вимірів раціональності на сьогодні є досить актуальною і відповідає пріоритетним напрямкам розвитку світової філософської думки. Світ постмодерну з його тенденцією до плюралізму, неоднозначності та децентрації зумовлює нагальну потребу в нових визначеннях раціональності, не тотожних попереднім. Саме це коло питань висвітлює монографія, підготовлена колективом співробітників Інституту філософії НАН України. Автори книги констатують, що впродовж ХХ століття відбувається радикальний поворот від попередньої парадигми раціональності до розмаїття її виявів. Якщо раціоналізм Нового часу наголошував, що домінанта Розуму є загальноприйнятою «для всіх часів і народів», що раціональність єдина й загальнообов'язкова для всіх, то сучасна ситуація в системі науки та культури свідчить про те, що єдиної загальноновизнаної раціональності не може бути. Відповідно, у світовій філософії формується не лише інше ставлення до раціональності, а й зовсім інше її розуміння. На зміну ідеї про можливість побудови соціального порядку на підставі раціональних процедур приходять уявлення про сучасний світ як світ нестабільних, швидкоплинних соціальних зв'язків, світ ризику і непередбачуваних небезпек, про фрагментацію індивідуального життя, про стирання межі між нормою і відхиленням від неї. Неабиякого поширення набула думка

про те, що раціональність (і наука як найбільш концентрований вираз її) втратила сьогодні характер духовної цінності й не може далі слугувати засобом осмислення сучасної людини в усій її тотальності й розмаїтті.

Отже, наприкінці ХХ — на початку ХХІ сторіч відбувається трансформація не тільки новочасової парадигми раціональності, а й самого розуміння «феномена раціональності». Усім цим пояснюється сплеск інтересу до дискусій, пов'язаних з осмисленням парадигмальних зрушень, що відбуваються практично в усіх царинах культури, будучи зумовленими становленням нових вимірів раціональності. Але чи не головна причина нинішньої актуалізації дискурсу раціональності — це різке загострення внутрішніх соціокультурних суперечностей постіндустріальної цивілізації, яка постійно продукує глобальні екзистенційні небезпеки, загрози та ризики.

Такого роду виклики та загрози свідчать про те, що спрощені ідеалізації, за допомоги яких новочасова метафізика створювала парадигму раціональності, а також пов'язана з цією парадигмою система метафізичних координат, у контексті яких цей феномен осмислювався у філософії Нового часу, сьогодні не спрацьовують. Утім, зміна вимірів раціональності означає не нігілістичну відмову від раціональності, а нове, більш гнучке та багатовимірне її розуміння, у підґрунті якого маємо припущення множинності альтернатив і неможливості строгих детерміністичних прогнозів. Тобто перед філософськими науками з новою гостротою постає необхідність вивчення наявних форм і парадигм раціональності.

Отже, в пропонованій читачеві колективній монографії досліджується широкий спектр питань: від сучасних по-

шуків некласичної раціональності як теоретичного конструкту до розмаїття її соціально-філософської тематики. Зокрема, книга цілком логічно відкривається розділом «Неораціоналізм — концептуальна сутність» (В. Пазенок), який спирається на аналіз оригінальних текстів і залучає широке коло дослідницької літератури. Особливо актуальним є матеріал, присвячений з'ясуванню тих особливостей сучасного типу раціоналістської філософії, які свідчать про те, що раціоналізм як стиль мислення, світоглядний принцип, гносеологічний та інтерпретативний метод посідає чільне місце у філософській культурі. Цікавою виглядає теза стосовно феномена неораціоналізму, яку автор доводить, демонструючи власну методологію. Заслугує на увагу думка про те, що інваріантність набуває якісно нових некласичних рис, таких як плюралістична модальність раціоналістичних концепцій (різноманітність типів раціональності), виконання пізнавальних завдань опосередкованими засобами (знаки, символи, прилади тощо), формування якісно нових проблем і пропонування альтернативних розв'язань (радикальне оновлення пізнавальних стратегій).

Насичений цікавими ідеями розгляд концепції раціональності в її сучасному розумінні, що включає в себе не лише тематику «відкритої» та «закритої» раціональностей, а й проблему критеріїв раціонального ставлення до світу, проблему меж і можливостей раціонального підходу. Як зазначає автор, за останні десятиріччя діапазон проблем, пов'язаних з раціональністю, значно розширився. Вона дедалі частіше виходить за межі раціональних, логіко-аналітичних процедур, залучається у межові сфери пізнання, які традиційно

були сферами зовсім інших методів пізнання та інтерпретації.

Вагомим є висновок автора, що наявність «безлічі раціональностей» (В. Вельш), «аспектного характеру дійсності» (Я. Гюбнер), «гнучкої раціональності» (С. Тулмін) не позбавляє раціональність своєї плідної когнітивної та практичної сил. Вона застосовується в усіх сферах людського буття, у тому числі побутового, де відчувається особлива потреба в «практичному розумі». Дослідник наводить висловлювання швейцарського філософа Г. Кюнга про те, що «існує попит на наукові дослідження повсякденного життя».

На особливу увагу заслуговує розділ «Проблема раціональності у постнекласичній перспективі», підготовлений О. Соболю, який присвячений аналізу основних чинників становлення нової парадигми раціональності в сучасному суспільстві ризиків, що глобалізується. Автор розділу переконливо обґрунтовує висновок, згідно з яким центральне місце у постнекласичній дискусії з проблеми раціональності посідає питання: чи має в сучасній культурі домінувати одна-єдина мегапарадигма раціональності або ж ми мусимо змиритися з непереборною плюральністю локальних парадигм? Змістовний аналіз цього питання переконує, що головною причиною нинішньої актуалізації постнекласичного дискурсу про раціональність є різке загострення внутрішніх соціокультурних суперечностей постіндустріальної цивілізації, в якій парадоксальним чином збільшується розрив між її стратегічними цілями й базовими цінностями.

Теоретично виваженим є розділ III (Л. Ситніченко), присвячений дослідженню раціональності в сучасній практичній філософії. Авторка послі-

довно доводить тезу про те, що одним із плідних напрямів філософського дискурсу проблеми раціональності стало витлумачення останньої не лише як здатності до обґрунтування. Адже людина, як наголошується в першому параграфі розділу, може не лише обґрунтовувати, а ще й жити, діяти, досягати своїх цілей та намірів. Проте саме цьому типу раціональності (раціональності як обґрунтуванню через аргументацію) сучасна, переважно німецькомовна, практична філософія приділяє особливу увагу. Майже класичними в цьому сенсі (і безумовно плідними) стали дослідження К.-О. Апеля (особливо його принцип морально-легітимного застосування стратегічної раціональності), а також його учнів та послідовників (Д. Бьолера, Ю. Габермаса, В. Кульмана). Проведений у розділі аналіз їх концепту раціональності (а також звернення до теорії раціональності Дж. Ролза, В. Керстінга, О. Гьофе, Р. Форста та Е. Тугенгата) вперше у вітчизняній літературі дає можливість не лише зрозуміти сутність означеного концепту, а й саме крізь призму послідовного його аналізу додатково оприявнити сутність закидів відвертих його опонентів (З. Баумана, Ж.-Ф. Ліотара, В. Вельша та ін., до аналізу творчості яких звертається у своєму розділі О. Соболю).

Авторка також слушно звертається до осмислення проблеми раціональності (переважно у площині концепту практичної раціональності) в контексті суперечки про можливість раціонального обґрунтування, виправдання універсального сенсу моральних норм та цінностей. Адже саме в цьому контексті найбільше проблематизується сама ідея раціональної відповіді на запитання: чому я мушу діяти так, а не інакше? В розділі переконливо показано, що по-

стійний пошук «раціонального узгодження людського співіснування» часто призводить до того, що й філософія (разом із політиками) починає погорливо вважати, що вільні, а тому потенційно загрозливі дії сучасних індивідів нібито потребують внутрішнього або зовнішнього контролю. До того ж, з'ясовуючи в сучасній типології раціональностей сутність та місце раціональності в аргументації, авторка аналізує процедуру раціонального обґрунтування через мовні контексти. Проте у витлумаченій в означеному руслі теорії раціональності, як справедливо зазначається в розділі, залишається поза увагою та обставина, що аргументації завжди притаманні ціннісна, моральна та життєво-світова складові. І в такий спосіб виникає проблема принципової відкритості дискурсивно-процедурної раціональності обґрунтування. Адже ми самі мусимо вирішувати, як застосовувати визнані нами правила аргументації в тих чи інших випадках, а також відшукувати (за недостатності наявних) нові правила аргументації. Означена відкритість раціональності як обґрунтування є свідченням (крім її неповноти) можливості виходу за її межі, доповнення не лише іншими типами раціональності, а й дослідженням умов можливості людського буття загалом.

У розділі, присвяченому історико-філософському розгляду синергетичної та віртуалістичної моделей постнекласичної раціональності (автор Я. Любимий) показано, що в середині XIX сторіччя сформувався некласичний тип філософії, основним лейтмотивом якого було визнання нездоланності ірраціонального начала в житті людини й суспільства. Якщо некласичне тлумачення раціональності онтологічно поляризувало раціональний та ірраціональний ви-

міри соціокультурного буття, то постнекласичне віднаходить зони взаємодії та точки діалектичного переходу ірраціонального (хаосу) та раціонального (порядок), вбачає їх певну буттєву єдність.

У розділі також показано, що становлення в останній чверті XX століття синергетичного підходу до осмислення дійсності стимулювало усвідомлення зміни некласичної раціональності постнекласичною. Однак тільки після виходу у світ праць І. Пригожина, Г. Гакена та деяких інших дослідників, постнекласична раціональність почала стверджуватися як у природничих, так і в соціальних науках, а також і в суспільній практиці шляхом більш чіткої експлікації власних методологічних засад, зокрема як соціально-практичне застосування ідей самоорганізації універсуму.

Особливий інтерес становить розділ під назвою «Мудрість, розум, автентичне існування» (В. Лях), в якому автор цілком обґрунтовано розводить такі поняття, як «розум» і «мудрість», хоча на буденному рівні вони часто ототожнюються. Мудрість тут тлумачиться як «мистецтво жити», а останнє передбачає прагнення людини знайти автентичне існування. Утім, саме з останнім пов'язані певні труднощі. Античні філософи знайшли свою відповідь на це питання: «Живи згідно з розумом та волею богів». Однак на сьогодні така відповідь нас не задовольняє, оскільки розвиток цивілізації тривалий час відбувався шляхом творення нової реальності — сфери дії психосоціокультурних чинників, яка є відхиленням від біопсихоприродної програми розвитку людини. Соціалізація значною мірою деформує інстинктивно-природний габітус людського існування. Здається, що в таких умовах взагалі не може йтися про автентичне існування і про мудрість

як «мистецтво жити». Проте автор вважає, що виклики та загрози, спричинені процесом глобалізації, спонукають людей до пошуку ідентичності, самоідентифікації, а тому в наш час «постає нагальна потреба “зібрання себе”, віднайдення свого власного апріорного Я» (с.427). Тобто, незважаючи на складність зазначеного процесу, існує позитивна тенденція в цьому напрямі.

Очевидною позитивною рисою даної роботи є послідовне опертя на матеріали першоджерел і тлумачення їх, так би мовити, «зсередини», згідно з логікою самих першоджерел, що вможливорює більш глибоке проникнення у зміст оригіналу. З цим пов'язаний також той позитивний момент, що дослідники не зловживають термінологічним апаратом західної філософської традиції, що

допомагає уникнути небажаного ефекту «європоцентризму».

Текст пропонованої праці демонструє широку філософську ерудованість її авторів. Тому слід віддати належне авторському колективу, який вміло розкрив чимало актуальних філософських проблем сьогодення на сторінках монографії, в результаті чого читач має надзвичайно цікаву та пізнавальну книгу. Окреслені вище аспекти дослідження дають підстави зробити висновок, що книга містить вагомий інноваційний результат.

На завершення слід зазначити, що ця книга, виконана на високому науково-теоретичному рівні, може бути використана як науковцями, так і практичними працівниками, аспірантами та студентами.

Любов Дротянко — доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету.
